



DOOR JAN VAN DEN NOORT

In 1883 bezocht de Portugese journalist José Duarte Ramalho Ortigão Nederland ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling in Amsterdam. In Portugal had hij zijn sporen verdiend bij 'As Farpas', een kritisch maandblad over hygiëne, politiek, economie en kunst. Het blad was niet alleen kritisch maar ook vlijmscherp, vandaar de titel. Farpas zijn namelijk de met linten versierde werpspiesjes met weerhaken die gebruikt werden bij het stierenvechten. Wat was zijn indruk van Rotterdam?

A HOLANDA 1883

Ramalho kwam naar Nederland als correspondent van het Braziliaanse dagblad 'Gazeta de Noticias', waarin hij wekelijks literaire kronieken en reisbeschrijvingen publiceerde. In Rio de Janeiro las men zijn columns over Nederland in de krant. In Portugal oogstte hij veel succes door die artikelen in boekvorm uit te brengen onder de titel 'A Holanda'. Kort na de Tweede Wereldoorlog werd het werk vertaald en bewerkt door M. de Jong, van illustraties voorzien door R.F. Planten en uitgegeven door Uitgeverij Jacob van Kampen.

Het moet gezegd: Nederland komt er in 'A Holanda' goed van af. Ramalho vond vrijwel alles in ons land beter dan in Portugal. Dat was niet altijd zo, schreef de reiziger: 'Tot de zestiende eeuw was Holland voor ons slechts een duister moeras, een tweeslachtige streek, nu eens water, dan weer land; een kluitje in nevelen gehulde modder, op gezette tijden door de Noordzeestormen omgewoeld, en bewoond door een geheimzinnig, van de Goden verlaten ras.' Kortom: een 'rampzalig, beklagenswaardig volk, op drijvende, dobberende aanslibbels gezeten en tot nimmer eindigende strijd tegen de toorn des hemels en het woeden der wateren gedoemd.'

DE DIJK

Dat beklagenswaardige volk verwierf de nodige achting toen het in 1581 de Spaanse Koning Filips II af wist te zetten. Dat maakte vooral veel indruk, omdat Filips zichzelf kort tevoren had uitgeroepen tot koning van Portugal.

Na zijn bezoek aan Nederland wist Ramalho eenvoudig te verklaren waar de Hollanders hun vermetelheid aan te danken hadden. Hij noemde slechts één oorzaak: de dijk. '...men moet 's nachts eens een half uurtje langs de dijk gaan wandelen in de diepe stilte van dit stille land, en dan, aan de

➤ Ramalho Ortigao: 'Volgens alle touristen, die mij zijn vóór geweest, is de kinderachtig overdreven properheid de belachelijkste van alle echt-Hollandse eigenschappen.' Tekening R.F. Planten

▲ Omslag van de Nederlandse versie van *Holland 1883*. Tekening R.F. Planten



andere kant, de golven vier meter boven zijn hoofd horen klotsen, om plotseling, met een huivering van onuitsprekelijke angst, te beseffen wat stoutmoedigheid tot stand vermag te brengen.' Dat ging natuurlijk niet vanzelf: 'Overal ter wereld legt een volk zich op een gegeven uur ter ruste. Holland alleen slaapt nooit geheel: om beurten betreft het volk de wacht op de dijken. Het sluit nooit meer dan één oog. En bij het minste alarm verrijst het geheel.' Zo'n dijk schept een band: 'De dijk bindt alle Hollanders te zamen, zoals het touw de Alpinisten, die de gletschers bestijgen boven de afgronden van de Mont-Blanc.'



Eenmaal in Amsterdam aangekomen, gaf Ramalho een treffende beschrijving van de stad: 'in Amsterdam krijgt men de indruk, dat er wel dertig rivieren zijn, die rechthoekig gesneden worden door dertig andere, deze weer schuins door andere, die weer door andere, enzovoorts! Amsterdam bestaat namelijk uit zeventig grachten en negentig eilanden, door driehonderd bruggen met elkander verbonden! Meer behoef ik U niet te zeggen.' Gelukkig hield onze verslaggever het niet bij die woorden: 'Het is een waterlabyrint, een enorm spinneweb, waarbij de draden van water zijn, een monsterachtig visnet met straten bij wijze van mazen, dat aan palen vastzit en over het zeevlak is uitgespreid. Kortom... iets afgrijselijks!'

MENEER

De Portugees gast zwierf uren door de stad om een hotel te vinden, maar tot zijn ongenoegen bleek hij niet de enige te zijn; Wereldtentoonstelling, wat wil je ook? De hotels deden goede zaken en dat irriteerde Ramalho mateloos: 'Bij elk nieuw hotel, waar wij stoppen om een nieuwe weigering in ontvangst te nemen, blijft een golf uit de mensenzee stil staan, om naar het gevalletje te kijken. De mannen, met hun oorbellen en hoge hoed, hun zwart zijden, twee maal om de hals geslagen doeken en hun kaaskleurige gezichten, wijzen naar mij met vingers zo dik als een stevige stok. En de meiden lachen. Ik voel lust in mij opkomen ze allemaal af te rossen. Zo'n zootje zuivelproducten!'

De eerste kennismaking met 'Holanda' viel hem een beetje tegen, vooral omdat hij tijdens zijn zoektocht naar slaapgelegenheid steeds 'Sorry meneer' te horen kreeg: 'Gerechte Hemel, wat werkt dat op mijn zenuwen, dat platte, ordinaire, afgrijselijke woord: „Meneer!” ... Er zijn woorden, die lopen, kruipen of vliegen. Wanneer men zijn aandacht op een woord concentreert, dan krijgt dit niet alleen

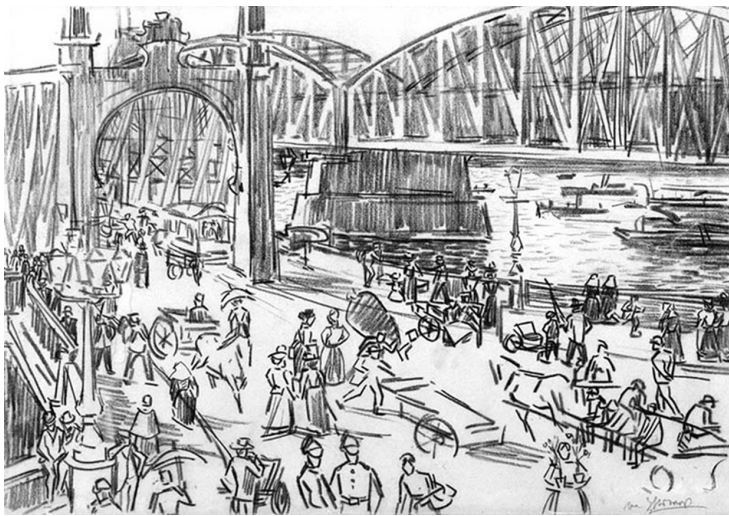
een vorm, maar zelfs een soort leven. „Meneer” doet mij denken aan een klein ongedierte, zo iets als een luis, maar het heeft schildren als een krekkel, het is foeilelijk, met drie staartjes en drie oogjes. Het scheidt een vieze lucht af als een wans, maar het loopt zo kwiek en geniepig als een kakkerlak. „Meneer” ba!'

Ramalho was beter te spreken over de waterstaat van het land. De Hollander heeft 'het land in waterschappen verdeeld, afvoer- en irrigatiekanalen gegraven, dijken opgeworpen, sluizen gebouwd, pompen neergezet en duizenden windmolens in beweging gebracht, waardoor hij in de watercirculatie een systeem weet te brengen, dat vergeleken kan worden met de door het hart geregelde bloedsomloop.' Dat is vooral erg handig om het teveel aan water weg te werken: 'En zo, van sloot tot sloot, van vaart tot vaart, van dijk tot dijk, van molen tot molen, wordt al het overtollige water geleidelijk omhoog gebracht tot in een laatste kanaal, dat boven de zeespiegel ligt. En wanneer daar dan nog water te veel is, wanneer beslist niemand het meer hebben wil, noch om de trekschuit tot voor zijn deur te dragen, noch om zijn koeien of tulpen drinken te geven, noch om zijn bloembedden te besproeien, noch om zijn eendjes te laten zwemmen, noch om zijn boomgaard ruisend te bevoelen, noch om op hete zomeravonden in het watervalletje van een theetuin in een teer straaltje te suizen — wanneer positief niemand in Holland meer water wil voor wat ter wereld ook, dan opent de laatste in de reeks dienstdoende molens de sluis, die hem is toevertrouwd en loost de overstroming in de oceaan, even simpel als wie, naast een bron gezeten, een restje water uit zijn glas werpt, als zijn dorst is gelest.'

HOLLANDS GROTE TOONBANK VOOR OVERZEESSE HANDEL

Ramalho noemde Amsterdam 'het middelpunt van effectenhandel en beurstransacties' terwijl hij in Rotterdam 'Hollands grote toonbank voor de overzeese handel' zag. Voor hem was Rotterdam 'de zeestad bij uitnemendheid. Het is om zo te zeggen een zilt Amsterdam en het reikt naar algen en mosselen, zoals Amsterdam naar puttendrab, vruchtbare modder, gras en veen.' In de Rotterdamse grachten voeren niet alleen de platboomde Hollandse binnenschepen, maar ook zeeschepen. 'Het is een fantastisch schouwspel, dat zijn weerga niet vindt, op elke straathoek de pijpen en masten der transatlantische stoomschepen te ontmoeten, die tussen de huizenblokken de stad doorvaren en, als waren het eenvoudige handkarretjes, gemoedelijk hun lading voor de deur van de geadresseerden komen lossen.'

▲ Molens tussen Hoge en Lage boezem. Foto Carl Emil Mögle ca. 1895



De Maas-
bruggen. Tekening
J.T. Toorop 1900

Hoedjes op
de Hoogstraat,
1894.

Ramalho keek zijn ogen uit: 's Nachts is het er een sprookjesachtige wemeling van lichtjes: scheeps-lampen en straatlantarens door elkander, een onontwarbare lichtdwarreling in de vochtige duisternis, die denken doet aan een reusachtige zwerm vuurvindertjes, dansend in de diepe donkerte van het wolkendek.' De volgende ochtend liep hij opnieuw langs het water: 'Overdag is niets blijder, niets feestelijker fonkelend dan de aanblik van de haven, een halve mijl breed, met een spoorbrug erover en aan weerszijden met bomen beplant. En daar tussendoor pakhuizen en plantsoenen, winkels en herenhuizen, en overal een schilderachtige menigte bevrachters en handelslieden, vreemdelingen en Hollanders, wagens, rijtuigen en schepen.'

Hij was onder de indruk van onze stad en stak dat niet onder stoelen of banken: 'Overall fluiten locomotieven, als pijlen afgeschoten door de brug. In onstuimige vaart trekken zij door stroom en stad de hete strepen van hijgende stoomketels en bespuwen het blauw van de hemel met hortende vlekken rook, die dan rollend vlieden over de hoge klokketorens, de rode daken der huizen en de rossige reuzenwieken van de molens, malend in de zon. En rond de hele wijde havenkom vormen de masten der aan de kade gemeerde schepen een soort bladerloos bos, waar bovenin de vlaggen, vanen en wimpels bloeien, die trillend in de transparante lucht, de veelkleurige symphonie doen klinken van een geweldig, zwevend schilderspalet.'

DE HOOGSTRAAT

De haven van Rotterdam was de belangrijkste bron van werkgelegenheid en daarmee meer dan een 'grote toonbank voor de overzeese handel'. Dankzij die toonbank trokken veel werkzoekenden naar Rotterdam. Een sterke afname van de sterfte droeg ertoe bij dat de bevolking in het laatste kwart van de negentiende eeuw verdrievoudigde. Het stadje barstte uit zijn voegen en al die veranderingen gingen Rotterdammers, oud en nieuw, niet in de koude kleren zitten.

In zijn boek 'Leve Rotterdam' gaf Siebe Thissen een treffende beschrijving van de veranderingen en als gevolg daarvan de gewijzigde verhoudingen tussen bevolking en gezag: 'Rotterdam was de Nederlandse stad waar dynamiek en vooruitgang zich het sterkst profileerden. Maar ook de stad waar beloftes van voorspoed en gevoelens van desintegratie het heftigst met elkaar in conflict raakten.' In dat licht beschreef Thissen de ongeregelde heden van 1868 en het proces tegen zesentwintig verdachte Rotterdammers. Ramalho bleef dergelijke rellen bespaard, maar bij zijn bezoek aan het centrum van Rotterdam zag hij taferelen, die hij niet alleen in

‘Mijn Latijnse fijngevoeligheid wordt gekwetst door deze openbare zedeloosheid van het Hollandse volk’

geuren en kleuren beschreef, maar hem ook brachten tot overpeinzingen over de relatie tussen bevolking en gezag, met als gevolg een opmerkelijke verandering van opinie.

‘En toen stond ik alleen in de hoofdstraat van de stad, de Hoogstraat, gebouwd op de lange dijk, die de gehele plaats doorloopt en de oude stad tegen het wassen van de Maas beschermt. Het was acht uur in de avond. Er viel een harde, onafgebroken herfstregen. Een dichte mensenmenigte, zoals in de Amsterdamse Kalverstraat, stroomde over het modderig plaveisel bij het licht van de lantarens en open winkels, wier lichtschijn, de hele straat lang, glimmende strepen tekende op het wijde, golvende oppervlak van al die opgestoken, druipende regenschermen.’

Hij besloot een schuilplaats te zoeken en belandde in de in 1879 geopende Passage. ‘In deze ruimte is de drukte enorm en het schouwspel allermerkwaardigst. In het licht van de glasvlammen, dat van het plafond uit grote matglazen bollen neervalt, in de ruimte tussen de aan weerszijden fonkelende etalages, sigarenwinkels en koffiehuisen, geeft de Rotterdamse bevolking, tegen de regen beschut, zich over aan haar gebruikelijke Zondagavondpret. Groepen meisjes, zo tussen vijftien en vijfentwintig jaar, dienstmeisjes, naaistertjes, winkelmeisjes, lopen er gearmd en met de neus in de lucht; zij kijken vrolijk en brutaal uit haar ogen, praten en lachen luidkeels en dagen de mannen uit tot een soort carnavalsvermaak: zij steken de tong tegen ze uit, maken lange neuzen. trekken ze aan de panden van hun jas of de punten van hun snor, kriebelen ze op hun hoed, geven hun een knip voor de neus, lopen weg met hun wandelstokken en smijten ze met proppen papier.’

‘Ramalho kende dat niet van Portugal. ‘Mannen van alle standen en leeftijden — want die brutale meiden maken geen onderscheid en niemand is veilig voor haar uitdagingen — dienen haar van replek en wreken zich door haar brutootweg om het middel te grijpen, ze achterna te lopen en beet te pakken in wilde ren, tot haar kousebanden op de

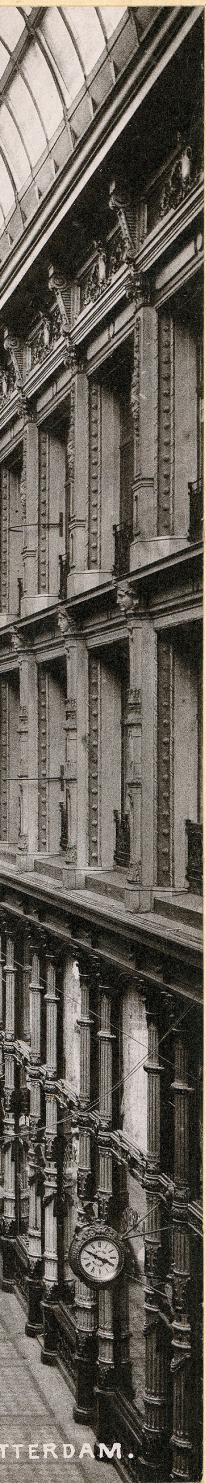
Rotterdam.



4844. Passage.

R. & J. D.

▲ Interieur van de Passage tussen Coolvest en Korte Hoogstraat. Collectie Stadsarchief Rotterdam



grond rollen en de veters van haar corsetten in stukken vliegen. Nooit in mijn leven heb ik zo een schaamteloze vertoning gezien! Mijn Latijnse fijn-gevoeligheid wordt gekwetst door deze openbare zedeloosheid van het Hollandse volk.'

Zijn waardering voor Holland, zoveel beter dan Portugal lijkt plotseling heel ver weg. 'Ik voel mij persoonlijk gekrenkt. En temidden van deze orgie van wildemannen, ontwaren mijn verontwaardigde blikken ineens een jongen van een jaar of zestien, deftig gekleed als gymnasiast, met zijn grote ronde boord van welopgevoed jongeheertje over de kraag van een fijn-lakens jasje geslagen, die bezig is een dikke blonde meid te omhelzen, die hem een serie opstoppers tegen zijn neus staat te verkopen, terwijl hij haar hals met een serie kussen overdekt. De bewaker van de passage, die er in zijn pompeus gegalonneerd uniform als de portier van een adellijke woonstee uitziet, pakt de jongeling bij zijn oren,



Herman Lessing over rondrentelen in Parijs: 'Op al de wandelplaatsen, die na den eten zoo vol loopen dat er veel omzigtigheid toe behoort om de teenen en hielen van uwen naaste de pijnlijke gewaarwording van uwen voettred niet te doen ondervinden, ziet men de gallische adamszonen met een verlicht hoofd of liever met een verlichten mond flaneren, in goed hollandsch rondrentelen.'

Uit *Het hedendaagsch Parijs*, Amsterdam 1855. Tekening R.F. Planten

draagt hem zo tot de ingang van de galerij en smijt hem, met een schop, een ietsje beneden de achterpanden van zijn jasje gemikt, languit voorover in de modder van de Hoogstraat.'

'En ik geniet.'

'Ik beken het hier als straf voor mijn zonde; ik beken het hier, vernederd en beschaamd over mij zelf, als ik terugdenk aan die eerste instinctieve opwelling, gevolg van mijn ongelukkige opvoeding tot onderdanig, beschaafd, serviel individu. Ach ik arme! Wat weet ik van vrijheid af? Ik vind mijzelf een onafhankelijk man, een rationalist, iemand, die zich heeft ontworsteld aan alle traditionele vooroordelen der tyrannie... maar ineens is daar een woesteling, die zonder recht of rede een arme jongen, die een meisje staat te zoenen, bij de oren pakt, en stomweg geniet ik daarvan als een simpele pastoor of een miserabele sergeant-instructeur!'

'Voor het eerst in het vrije Holland aanschouw ik een daad van autoritair despotisme en — is het niet bespottelijk? — ik verheug mij in mijn hart als een door heimwee verteerde Chinees, die onder de rariteiten van een buitenlands museum het model terug ziet van die zalige folterbank, waarin de mandarijnen van zijn vaderland hem plachten vast te klemmen!'

'En nu ik toch bezig ben mijn geweten van deze zonde te ontlasten, zal ik maar alles bekennen en meteen de kinderachtige geraaktheid verlooche- nen, waarmee ik op het eerste gezicht geprotes- teerd heb tegen de manier, waarop Rotterdam zich ammuseert. Lissabon heeft ook wel eens gepro- beerd zich in de Vastentijd op dezelfde wijs te ver- maken, dat wil zeggen zoals het er zelf het meeste plezier in had. Maar bij die gelegenheden komt onze bereden politie in actie en slaat het volk met de blanke sabel uit elkaar.'

'Dat is nu juist het typische verschil met Rotter- dam: als daar de gewapende macht het waagt zich met het volksvermaak te bemoeien, dan wordt niet het volk, maar de gewapende macht uit elkaar ge- slagen! Laat het even beschaafde als saaie Chiado (plein in het hartje van Lissabon) maar van mij den- ken, wat het wil. Ik voor mij verlooche het plechtig en zweer het af. Ik prefereer de Hoogstraat. Net als de Rotterdammers sla ik liever mijn armen om een vrouw, dan dat de hoofdcommissaris zijn armen om mij heen slaat.'

Holland 1883 is in zijn geheel te lezen in de Digitale bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DNBL): https://www.dnbl.org/arch/orti001holl01_01/pag/orti001holl01_01.pdf